

Рецензия

на дисертацията на Паула Ангелова

Смислово конституиране и жизнени светове.

Към възможността за феноменологична антропология

за придобиване на образователната и научна степен „Доктор“

в направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

от проф. д.ф.н. Александър Кънев

Дисертационният труд на Паула Ангелова е в обем от 186 страници и се състои от увод, четири глави, заключение и библиография. Последната съдържа общо 120 заглавия на български, немски, френски и английски език. Текстът напълно удовлетворява изискванията за придобиването на научната и образователна степен „доктор“. Темата на дисертацията е актуална и е разработена с професионална вещина, като авторът показва чудесно познаване на идеите на късния Хусерл и на тяхната рецепция във Франция. Ще се спра на главните достойнства на дисертацията, за да обоснова положителната си оценка. Но първо няколко думи за автора.

Паула Ангелова завършва бакалавърска програма по философия в СУ „Св. Климент Охридски“ през 2012 г., а през 2014 г. завършва съвместна магистърска програма на университети в Бон, Сао Карлос и Тулуза. През 2017 г. става докторант към катедра „История и теория на културата“ към Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Владее английски, немски и френски. Има публикации по темата както на български, така и на френски език, а също и преводи. Участва с доклади в международни конференции и семинари. Специализирала е около година и половина в университета във Вупертал.

Ще започна с актуалността на темата на дисертацията. В „Кризата на европейските науки и трансценденталната феноменология” Хусерл тематизира началата и еволюцията на модерната наука и философия, като анализира една според него сериозна опасност за съвременната цивилизация и култура, а именно стесняващото се разбиране за познание и разум в контекста на възхода на натуралистки схващания за реалността, живота и съзнанието. Натурализмът, радващ се на огромна подкрепа в съвременността благодарение на изключителните успехи на естествените науки и тяхната роля за създаването на преобразяващи света технологии, клони към схващането, че всичко съществуващо може да се разбере въз основа на пространствено-времеви процеси, включително феномените на съзнанието и субективността. Аргументът на Хусерл е, че натуралистката методология наистина отваря врати към нови и удивителни открития за природата, но нейното абсолютизиране препречва пътя към разгадаване на загадките на съзнанието и субективността, към самопознанието на човека, с което лишава науката и по-общо разума от духовна значимост - от способността му да хвърля светлина върху смисъла, моралните ориентири и екзистенциалните въпроси на живота. Тезата на Хусерл – от „Логически изследвания” до „Кризата” – е, че (само) една феноменологично процедираща философия може да развие и утвърди понятия за разум, познание, истина и наука, които са същински адекватни за фундаментално изследване на субективността и интенционалния живот. Хусерл не отрича, че има място за натуралистки подходи в науките за човека. Позицията му обаче е, че смислообразуващите измерения на човешкото битие и тяхното конституиране са достъпни по-скоро чрез феноменологични методи. Тази позиция на Хусерл продължава да играе важна роля в съвременните дебати върху методологията и характера на науките за човека. Тя се подкрепя и развива по-нататък от съвременните последователи на Хусерл, основно в Германия и Франция, като тъкмо в тази традиция се вписва и дисертацията на Паула Ангелова.

В увода тя ни запознава с контекста на дискусиите върху отношението между феноменология и антропология, като очертава на този фон задачите и методологията на предприетото изследване. Първо са обяснени резервите, които Хусерл има към философската антропология от „Логически изследвания” чак до прочита му на „Битие и време” на Хайдегер, а след това се тематизират

възможностите за феноменологична антропология, които се отварят от ръкописите на късния Хусерл, метода на конструктивната феноменология, формулиран от Хусерл и Финк, и концепциите на Мерло-Понти и Марк Ришир. Струва ми се, че противоречивите тенденции при Хусерл относно отношението между феноменология и антропология се задават от известно напрежение в сърцевината на неговия философски проект. Хусерл разглежда феноменологията като път към създаването на строго научна философия, достигаща като такава до универсално валидни истини. Той продължава усилията на модерната философия да формулира методи на изследване, гарантиращи независимостта на резултатите на философското познание от всякакви потенциално релативизиращи го контексти: биологични, антропологични, социо-културни, езикови и пр. Първоначално, например в „Изследванията“, Хусерл смята, че методът на ейдетично съзерцание е способен да отграничи феноменологичните от психологистките подходи към съзнанието. Но, вероятно и заради критики от страна на някои неокантианци за концесии към психологизма във втория том на „Изследванията“, Хусерл постепенно извършва трансцендентален обрат и предлага метода на трансцендентално-феноменологична редукция, чрез която автономията на философията като наука трябва да се гарантира както с оглед на нейния предмет, така и на подхода ѝ. Този обрат обаче има цена. Според фигури като Хайдегер, Шелер, Сартр и др. трансценденталната феноменология загърбва фактичността на човешкото битие и се превръща в абстрактно академично усилие, откъснато от големите екзистенциални въпроси за живота, смъртта, свободата, вината и страха. В същото време – времето на Първата световна война и годините след нея – феноменът на живота се радва на огромно философско внимание и се превръща в център на философските дискусии. Дори водещи неокантианци като Хайнрих Рикерт публикуват книги върху философията на живота.

В този контекст, спорейки с критиците на трансценденталната феноменология, късният Хусерл развива методологията ѝ в посока, която позволява да се тематизират големите въпроси на човешкото битие и трансцендентално-фактичните основания на всяко смислоконституиране. Така се раждат генетичната, а по-късно и конструктивната феноменология. Тези методологични нововъведения на Хусерл са вече дискутирани от Паула Ангелова в първа глава на дисертацията. Те обаче,

както тя неколkokратно отбелязва, поставят под въпрос проекта за философията като строга наука, защото някои трансцендентално-фактични предусловия на смисловата конституция не могат да бъдат интуитивно удостоверени: за да бъдат тематизирани, те трябва да бъдат феноменологично конструирани. Оказва се, че има trade-off между способността на феноменологията да бъде строго научна, от една страна, и способността ѝ да тематизира и ре-конструира фактичните предусловия на субективността и интенционалния живот, от друга страна. Както дисертантът справедливо подчертава, някои от фундаменталните предусловия на интенционалността и съзнанието са фундаментално не-дадени и не-присъстващи за рефлексията на феноменолога, например тези, свързани с трансценденталното пробуждане и примордиалното детство. Поради това и необходимостта от (ре-) конструктивна феноменология. Ала тук изникват някои решаващи въпроси, които евентуално продължение на изследването е добре да адресира експлицитно. Например: кое е това понятие за феноменология, което по напълно естествен и продуктивен начин обхваща както феноменологията на (потенциално) даденото, така и феноменологията на фундаментално не-даденото? С други думи: защо конструктивната феноменология все още да е феноменология? Също: какви са критериите за истина в полето на конструктивната феноменология, как се разграничават фикционално и реално по отношение на не-дадените („архаични“) предусловия на интенционалния живот? Дали тук границата между феноменологично и спекулативно (или абдуктивно) философстване не се размива, ако все още може да бъде непроблематично прокарана?

След като в първа глава се дискутират също разграниченията между смисъл и значение, феноменологично (-архаично) поле и символно поле, смислоучредяване и смислообразуване и след като се мотивира необходимостта от преосмисляне на класическата ейдетика на Хусерл по линия на размишления на Финк и Мерло-Понти, във втора глава фокусът се премества върху феноменологията на инстинктите, трансценденталната роля на нагона за примордиалното учредяване на субективността, раждането и пробуждането на пред-Аза и интересубективността. Късният Хусерл аргументира срещу своите критици, най-вече Хайдегер, че трансценденталната феноменология далеч не е чужда на конкретността и фактичността на пълнокръвния живот. Нещо повече, бихме могли да предположим,

докато Хайдегер приема битието-в-света като изначална онтологична характеристика на Dasein, Хусерловата регресивна и прогресивна (конструктивна) феноменология тематизират нейния генезис въз основа на архаичните пред-егологични измерения на опита. Късният Хусерл се опитва да покаже (с какъв успех е въпрос на продължаващ дебат), че полето на трансценденталното включва в себе си не само даденото посредством феноменологичната редукция, но също не-дадени праусловия на интенционалността и съзнанието, които Кант и последователите на традицията на трансцендентализма пренебрегват: интересубективността, телесността, инстинктите и нагоните, фанатазията и пр. Така Хусерл трансцендентализира феномени, които за Кант и неокантианците са емпирични и външни спрямо същинските условия за възможност на опита. И ако областта на трансценденталното търпи истинска експанзия при късния Хусерл в посока на интегриране на фундаментални за живота феномени като телесността, несъзнаваното, инстинктите, интересубективността, историчността..., чрез което става възможно тяхното анти-натуралистко разглеждане в противовес на философията на живота, психоанализата, емпиричната антропология и пр., то методологично като че ли има известно сближаване с Кант, доколкото въпросните праусловия на опита не могат да бъдат нагледно демонстрирани, а към тях може да се възходи чрез феноменологична (ре-) конструкция на ролята им като не-обходими предпоставки на всяко смислово конституиране. Същевременно има и съществено сближаване с проблематиката на „гения Бергсон“ (думи на самия Хусерл). Действително, както Хайдегер отбелязва в писмо, късният Хусерл адресира проблеми, които Бергсон вече е дискутирал и решавал. Струва ми се, че експанзията на трансцендентално-феноменологичното поле при късния Хусерл прави възможен и диалога с натуралистки подходи и концепции. Дали тук няма известна трансформация на самата опозиция между натурализъм и антинатурализъм? Във всеки случай създадената от Франциско Варела *невро*феноменология като че ли е индикатор за това. Любопитно е, че развития в съвременната невронаука (например при Антонио Дамазо и Марк Солмс), според които актове на чувстване са по-фундаментални за човешкия опит и съзнание в сравнение с познавателни (интенционални) актове, са донякъде антиципирани във философските рефлексии на Бергсон и късния Хусерл.

Трета глава е посветена на основни идеи на Марк Ришир, Еманюел Левинас и Анри Малдине, както и на импликациите от тях за една феноменологична антропология. Акцентът пада основно върху феноменологията на фантазията и телесната афективност, развита от Ришир, и възможностите, които тя разкрива за трансформация на Хусерловото понятие за субективност и съответно за диалог с психоанализата. Ако Хайдегер идентифицира корена на познанието и по-общо интенционалността в продуктивната способност за въображение („Кант и проблемът за метафизиката”), Ришир свързва генезиса на въображението и оттук на цялата интенционалност с „архитектонична транспозиция” на фантазията. Така фантазията, представляваща „дивото пра-измерение на съзнателния живот”, се открива като първична спрямо въображението, което на свой ред е първично спрямо възприятието. Тази феноменология на фантазията става основа не само за реформулиране на Хусерловата трансцендентална ейдетика в посока на концепцията за „дивите същности”, но и за създаването на фантазен модел на учредяването на Аза и съответно на събитието на трансценденталното пробуждане. За тази цел се тематизира преплетеността на фантазията с телесната афективност и се дискутира техния интерсубективен аспект въз основа на концепцията на Доналд Уиникът.

Ако във втора и трета глави се разглеждат феноменологично-антропологичните теми за раждането и пробуждането на субективността, то в четвърта глава се дискутира нейната индивидуация в динамична взаимовръзка с конституцията на света. Важна роля при това се пада на понятието за междинен свят, формулирано въз основа на концепцията за междинното пространство и играта на Уиникът („Игра и реалност”). Междинният свят е свят „на свободна игра на перцептивни фантазии”, „разположен” между чисто хюлетичния свят на „трансцендентален сън” и света на обективиращата интенционалност, с чиято конституция завършва собствено и индивидуацията на субективността. В заключението на дисертацията умело са обобщени резултатите от представеното изследване.

Авторефератът правилно отразява съдържанието на дисертационния труд и направените в него приноси. Дисертантът има необходимите публикации по темата на дисертацията. Спазени са законовите изисквания по документацията и процедурите. Нямам съвместни публикации с Паула Ангелова.

Приближавайки заключението на рецензията бих искал още веднъж да изтъкна положителните си впечатления от професионалния, задълбочен и несъмнено приносен характер на дисертационния труд на Паула Ангелова. Според мен си струва работата да бъде предложена за публикация. Бих отправил и някои препоръки относно трансформацията на текста в книга и по-нататъшното развитие на проекта за феноменологична антропология. Струва ми се, че изложението би спечелило от повече аналитичност и диалогичност, чрез което би станало достъпно за по-широк кръг читатели. Това би могло да се осъществи чрез (1) експлицитна дискусия на основни термини (като ‘трансцендентален’, ‘метафизичен’, ‘архаичен’, ‘натуралистки’ и дори ‘феноменологичен’) и спецификация на тяхната употреба в текста, (2) по-обстойно обяснение на разликата между феноменологични и нефеноменологични подходи, (3) артикулиране на критерии за истинност при експанзията на феноменологията от дадените към не-дадените условия на интенционалността и конституцията на света, (4) експлициране на понятията за примордиалност и фундираност във феноменологичното поле (и дали това би могло да стане без определени метафизични понятия за абсолютна и релативна фундаменталност?), (5) визирание на критики срещу рецепциите на феноменологията при Ришир, Малдине, Левинас и възможните отговори на тях, (6) очертаване на потенциални възможности за взаимодействие между феноменологична и натуралистка антропология. Разбира се, всички тези въпроси не биха могли да се адресират в дисертационен текст, тъй като неизбежно отговорите на много въпроси в него се предпоставят. Но последващи работи на Паула Ангелова по темата на дисертацията биха вероятно спечелили от по-експлицитно ангажиране с (някои от) тях.

Заключение: дисертационният труд на Паула Ангелова е ерудирано и професионално проведено изследване върху актуална тема и има несъмнен приносен характер. С оглед на това препоръчвам на уважаемото жури да присъди на Паула Ангелова образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 3.1 (Социология, антропология и науки за културата).

19.04.2021, гр. София

проф. д.ф.н. Александър Кънев